

Märtsiküüditamise aastapäeval

Sel aastal möödus 68 aastat märtsiküüditamisest, mis jättis Eesti rahva mällu kustumatu jälje, lõhkudes peresid ja hävitades inimelusid. Selle käigus viidi loomavagunites Siberisse üle 22 000 süütu inimese, paljud neist ei saanud enam kunagi oma koju tagasi.

Foto: Heidi Tooming

Tallinnas

Vabadussõja võidusamba juures toimunud mälestustseremoonial esinesid sõnavõtudega justiitsminister Urmas Reinsalu ja Memento Tallinna Ühenduse juhatuse liige Peep Varju ning palvuse pidas EELK praost Jaan Tammsalu.

Urmas Reinsalu kinnitas oma sõnavõtus: "Me ei unusta kunagi ohvreid ja peame meeles ka inimsusvastaseid kurjategijaid." Peep Varju nimetas oma kõnes nõukogude okupatsioonivõimu eesmärgina eesti rahva võimekama osa ja traditsioonilise Eesti küla elulaadi hävitamist.

Võidusamba jalam kattus lilledega. Eesti rahva nimel asetas pärja justiitsminister Urmas Reinsalu. Seejärel asetasid pärjad Kaitseliidu ja Kaitseväge nimel Kaitseväge juhataja asetäitja brigaadikindral Indrek Sirel ja Kaitseliidu ülem brigaadikindral Meelis Kiili, Tallinna linna nimel abilinnapea Mihhail Kõlvart, diplomaatilise korpuse nimel Rootsi suursaadik Anders Ljunggren ja Eesti Memento Liidu nimel Leo Oispuu. Lillekimpe töid mitmed organisatsioonid ja inimesed, keda küüditamine

Foto: Kuno Raude

on sügavalt puudutanud.

Tseremooniale järgnes küünalde süütamine Vabaduse platsil. Tänavu süüdati küünlad järgides väljakule märgitud Eesti kontuuri. Väljakuuäärsel maal oleval ekraanil kuvati ka rohkem kui 32 000 represseeritu nimed, kes 1949. aastal Eestist küüditamisele määrati, sealhulgas ka need, kes vangistati, olid

sunnitud põgenema või end varjama.

Mälestusürituse korraldasid Tulipisar, Eesti Üliõpilaskondade Liit, Eesti Õpilasesinduste Liit, Eesti Noorteühenduste Liit, Eesti Memento Liit, Inimõiguste Instituut ja Eesti Mälu Instituut koostöös Justiitsministeeriumiga. Rõõmustav on siinjuures noorte suur osakaal.

Tartus mälestati märtsiküüditamise ohvreid mitmes paigas

Tartu Memento korraldatud mälestusürituse raames toimusid traditsiooniliselt leinajumalateenistus Tartu Pauluse kirikus ja rahvakogunemine mälestusmärgi Rukkilill juures, kus sõna võtsid ja pärgi asetasid nii Tartu linna kui ka maavalitsuse, Kaitseliidu ja Memento esindajad. Mälestushetki ilmestasid rohked lilleõied, küünlad ja muusika.

Tartu Memento nimel kõneles massiküüditamisest Enn Tarto, ta kutsus mälestama ka 1944. a. märtsipommitamise ohvreid. Öhtul süttis Raekoja platsil noorteorganisatsioonide toel

Fotod Tartu Memento fotokogu

Mälestusüritus Türi kesklinna kalmistul

Türi kesklinna kalmistul küüditatute kivi juures toimuval mälestusüritusel süüdatati küünlad ja meenutati küüditamise ohvreid.

Mälestusküünlad ja lilled asetasid Türi vallavanem Pipi-Liis Siemann ja Memento Järvamaa Ühenduse liikmed. Mõtisklusi küüditamisest edastas Kaarel Aluoja ja mälestuspalve pidas EELK Türi Püha Martini koguduse õpetaja Teet Hanschmidt.

Seejärel toimus Memento Järvamaa ühenduse koosviibimine Türi Kultuurimaja kohvikus, kus meenutati möödunud aegu ja peeti plaane eelolevaks aastaks.

Foto Järvamaa Memento fotokogu

Peep Varju sõnad 25. märtsi leinapäeval

1949. aasta märtsiküüditamine oli suurim genotsiidi- ja sõjakuriteo operatsioon, mis Eestis nõukogude okupatsioonivõimude poolt toime pandi. See oli hästi salastatud sõjaline operatsioon kolme Balti riigi rahvaste vastu ohvrite koguarvuga umbes 95 000. Eestisse toodi salaja suured sõjaväe ja NKVD-KGB väeüksused. Nende seas oli näiteks Moskvast eliitväeosa Džerzinski-nimelisest diviisist. Pärast edukat deporteerimise ülesande täitmist esitati siinsed käsutäitjad KGB ja miilitsaohvitserid autasustamiseks lahinguordenite ja medalitega. Siseministri Aleksander Resevi nimekirjas 12. aprillist 1949 oli neid silmapaistvaid küüditajaid 27.

Memento Eesti Represseeritute Registri Büroo uurimistööde andmetel saab kinnitada, et märtsiküüditamise kõigi operatsioonidega kokku sai ohvrite koguarvuks 32 990 inimest. Kuid me saame nimetada veel suurema ohvrite arvuga sõjakuritegu Eestis, **mis pole paljudele teada**. See oli 41 847 ohvrit nõudnud 1941. aasta seadusevastane sundmobilisatsioon Punaarmeele. Sundmobiliseeritud eestlased olid esimesest päevast alates vangidena relvastatud punaväelaste valve all ja nende saatuseks sai sunnitöö ning massilised surmad tööpataljonides kaugel kodumaast. See sõjakuritegu on täielikult salastatud ja tuhandete sunnitööl hukkunute täpne saatus on meile teadmata. Arvult kolmanda massilise genotsiidikuriteona nimetan juuniküüditamist 1941. aastal. See oli esimene Eesti rahva eliidi hävitamise operatsioon. Kuigi meid tollel päeval pandi loomavagunitesse 9267 inimest, oli ohvrite koguarv 14 471. Nende seas on siin Tallinnas 30. juunil 1941 hukatud Tallinna ülemlinnapea kindral **Aleksander Tõnisson** ja 3. juulil 1941 maha lastud riigivanem **Friedrich Akel**. Väga võimalik, et ka **riigivanem Jaan Tõnisson** hukati koos nendega, kuid tema täpne saatus on jäänud saladuseks. Teame vaid sõjatribunali väidetavast surmaotsusest, mis tehti Tallinnas 2. juulil 1941.

Nimetatud kolme massilise kuriteo ohvrite arvuks saame ligi 90 000 Eesti kodanikku. Kahe Nõukogude okupatsiooni 50 aasta vägivalla ohvrite arvuks saame fikseerida vähemalt 240 000. Sellise tulemuse on andnud Memento organisatsioonide ligi 30 aastat kestnud uurimistöö. Võrdluseks tuleb märkida, et Saksa okupatsiooni aegseid natside kuritegude ohvreid Eestis ei saa nimetada **rohkem kui 13 425**. Kui lisame ka

kaudsed ohvrid, siis ehk umbes 25 000. Kümme korda enam on meid hävitanud **kommunistlik terrorirežiim** ja ometi püütakse eksitada maailma avalikkust Punaarmee Euroopa ja meie vabastaja rolliga! Saksa okupatsiooni ajal levis rahva seas lööklause: „Meid röövel päästis röövli käest!“ See oli eesti rahva hinnang mõlemale okupandile.

Et täna noorem põlvkond mõistaks 68 aastat tagasi toimunud genotsiidi, nimetan kahte nime. Sümboli tähendusega nimed. Esimene on Anne Ojaäär Kõrgessaare vallast Hiiumaalt. Ta sündis paar päeva enne 25. märtsi. Teine on N. Liidu sõjakangelane Arnold Meri, Eesti komnoorte tookordne juht, kes oli kompartei Keskkomitee volinikuna määratud juhtima märtsiküüditamist Hiiumaal. Arnold Merist sai selles ametis sõjakurjategija ja genotsiidikurjategija, sest ta käis kaks korda haiglas, et vastsündinu koos 22-aastase ema Õie Ojaäärega ja tema 2-aastase poja Taivoga loomavagunitesse toimetada. Kui esimesel katsel vene rahvusest arst takistas kuriteo sooritamist, siis paar päeva hiljem tuli Arnold Meri koos punaväelastega tagasi. Sõna otseses mõttes ta röövis õnnetu pere haiglast selleks, et ise viia lennukil Tallinnasse ning jõuda Ülemiste jaamast 28. märtsil 1949 väljunud viimasele küüdirongile.

Eesti Vabariigi väga leebe kohtuvõim ei suutnud kohtuprotsessil, aga võib-olla ei osanud Arnold Merit süüdi mõista inimsusevastastes kuritegudes, kuigi kuriteo tunnistajateks oli 259 **äraküüditatud hiidlast**. Eesti riik ei täitnud selle protsessiga endale võetud rahvusvahelist kohustust genotsiidi tõkestamiseks. Iidsest ajast on eesti rahvas olnud õiguse usku, sest meie vanasõnagi ütleb: „Õiguse vastu ei saa ükski!“ Ebaõnnestunud kohtuprotsessiga on kümnete tuhandete genotsiidiohvrite-eestlaste õiglustunnet

sügavalt riivatud!

Täna me langetame leinas pea kõigi ohvrite mälestuseks. Meenutan Marie Underi valu oma rahva pärast sõnades: „ükski kodu pole leinata“. Aga me ajame kohe selja sirgu ja meenutame sügava austusega Eesti vabaduse eest langenuid! Me oleme nende nimed raamatuisse raiunud ja teame neid vähemalt 10 547. Need on Suvesõjas 1941 ja Eesti kaitselahingutes 1944, meie teises Vabadussõjas langenud võitlejad. Need on metsavõitlustes pärast sõda langenud vabadusvõitlejad, keda teame vähemalt 1716. Nende hulgas oli naisi, kes langesid relvaga lahingus. Nagu näiteks Iisakust pärit 18-aastane Luule Kaasik, kes langes Paadenurmes 15. aprillil 1950. Palmse vallast Lobi külast pärit 38-aastane kolme lapse ema Lonny Vaarmets langes punkrilahingus 9. juulil 1945 ja tema automaatrelva laskudega hävitati operatsiooni juhtinud piirivalveüksuse leitnant ning üks seersant.

Niisama sügava austusega nagu langenud võitlejaid, me meenutame alates 1940. aastast **märtrisurma** läinud sõjaeelse Eesti Vabariigi riigijuhte ja valitsuse liikmeid. Meil ei ole neile kui saatussekaaslastele mitte mingeid etteheiteid! Tänu neile ja vabadusvõitlejaile on Eesti jälle vaba! Meil on säilinud emakeel ja suurel määral eesti meel. Meil on lootus, et Eesti riik jääb püsima, sest kümned tuhanded küünlad, mis täna üle kogu maa põlevad ohvrite mälestuseks – see on meie noorte algatus. See on kooliõpilaste ja üliõpilaste organisatsioonide omaalgatus. Julgustagu täna meie vaimu ja vastupanutahet unustamatu Marie Underi värsid traagilisest 1941. aastast:

*Mis meilt on võetud
ja mis meile jäi,
nüüd seiskem püstitäpi!*

*Peep Varju,
Memento Tallinna Ühendus*

Küüditamiseks Türile kamandatud sõjaväe autokolonn. Selle pildi tegi kodust aknakardinate vahelt 1949. aasta märtsihommikul koolipoiss Kalju Heinvee.

Kaks korda aastas hing kisub krampi

Alles see oli – röske ja tuuline 25. märtsikuu päev. Türi kesklinna kalmistule Vabadussõja mälestussamba juurde, mille läheduses ka represseeritute mälestuskivi, oli keskpäevaks kogunenud paarkümmend inimest. Valdavalt eakad, mõnel aastaid juba üle 80 turjal. Üksikud keskealised – need olid kas valla- või lehetöötajad. Kohal oli ja sõna võttis ka Järva praost Teet Hanschmidt.

Toimus mälestusmiiting, et meenutada neid, kes viidi 1949. aasta märtsikuu viimastel päevadel Siberisse suunduvatele tapirongidele Türi linnast ja vallast, aga ka kõiki teisi toonase massküüditamise ohvreid.

Mälestusmiiting neile, kes viidi Venemaa pärapõrgutesse pikkadeks ränkasketeks aastateks; viidi teadmatuses, kas kunagi veel õnnestub kodutee jalge alla võtta; viidi lahutatuna abikaasast ja isast, vaid hirm ja äng südames.

Selsamal 25. märtsil toimusid mälestusminutid ja leinaseisakud väga paljudes Eestimaa paikades, sest toona, 68 aastat tagasi, ei jäänud küüditamisest puutumata ilmselt ükski küla, alevik ega linn.

Kokku vahistati ja kamandati autokastidesse või regedele ning hiljem juba loomavagunitesse üle 20 000 eestimaalase, kellest teadaolevalt noorim

oli 3-päevane Anne Ojaäär Hiiumaalt. Vanimal, Maria Räägelil Abja vallast, oli eluaastaid 95.

Alles see oli, märtsiküüditamise mälestuspäev, kuid juba on tulemas teinegi samasugune: päev, mil paljude Eesti perede õuel lehvib leinalipp; päev, mil taas kord hing kisub krampi; päev, mil kogunetakse mälestuskivide juurde leinaminutiteks.

1941. aasta 14. juuni öösel alanud küüditamise käigus vahistati üle 9000 eestimaalase. Neist ümmarguselt kolmandik arreteeriti – peamiselt mehed, kellest enamus leidis otsa mahalaskmise läbi või vangilaagris – ja kaks kolmandikku saadeti asumisele. Kokku lähetati Eestist Siberi poole teele üheksa pikka ešeloni.

Nii kordub aastast aastasse: on märtsiküüditamise aastapäev, siis möödub paar kuud ja loetud arv päevi ning juba on käes juuniküüditamise aastapäev. Kaks päeva aastas, mil vanad haavad rebitakse taas kord lahti.

1951. aasta kevadel toimunud küüditamist, mil NSV Liidu põhjaaladele saadeti Jehoova tunnistajad ja nendega seotud isikud, pole me suurelt meenutada võtnud.

Kõik kordub – mälestused, suuresti ka sõnad, mis neil mälestushetkedel lausutakse –, kuid selle vahega, et inimesi, keda asi väga isiklikult puudutab, kes on ise küüdiaastate katsumused läbi elanud, jääb aina vähemaks.

Kui neid, keda 1949ndal viidi, ikka veel on elus, siis esimese massküüditamise läbiteinuid annab juba otsida tikutulega. Pole ka ime: juuniküüditamisest möödub tänavu 76 aastat. Nii polegi varsti inimesi, kelle käest nende aastate, kõige selle läbielatu kohta küsida.

Kuid küsima peab. Õnneks on paljud oma mälestused kirja pannud: vahel enda algatusel, rohkem kellegi – enamasti laste või lähedaste sugulaste – tagant torkimisel ja soovil. Palju sellest kirjapandust on trükivalgust näinud, suurem osa kindlasti vaid oma pere ringi käsikirjas lugeda jäänud.

Kui Eesti taasiseseisvumise esimestel aastatel ilmus küüdiaastate kirjeldusi raamatuna üksikuid ja argisi («14. juuni 1941 mälestusi ja dokumente», koostaja Mart Laar, 1990; Rutt Eliaser «Passita ja pajata»; Peeter Peets «Sügavad haavad», 1992; Hans Gross, Alli Järvik «Suureaia talu algus ja lõpp», 1993 jt.), siis peagi olukord muutus.

Üksikisikute mälestusi (Roland

Rüütel «Atarma. Minu elu Siberis», 2002 jt.) ja kogumikke («Elame veel ...» – Põltsamaa kandi inimeste lood; «Sa ära möödu mineviku valust» – Valgamaa lood; «Meie lood» – Harjumaa küüditatute lood jt., lisaks õpilaste kogutud ja raamatuna trükitud mälestuste kogumikud) on ilmunud väga erinevas mahus.

Üks kõige ülevaatlikum ja jutustamisoskuselt üldse üks paremini loetav Siberi mälestuste raamat ilmus alles möödunud aastal: Helle Leemetsa «Pikk tee koju ehk Siberi valge lumi» – 440 lehekülge meenutusi.

Ise olen küüdiaastad üle elanud inimeste mälestusi vahendanud juba 15 aastat, seda Järva maakonnalehe Järva Teataja veergudel: üks lugu märtsis, üks lugu juunis. 30 lugu, 30 endist küüditatut. Kõik nad on seotud Järvamaaga: kes siit tapirongile veetud, kes Siberist naastes omale Järvamaale kodu rajanud.

Aasta aastalt jääb ring, kellega rääkida, kitsamaks. Viimane intervjueritu Ants Kraut sündis 1955. aasta septembris. Lõuna-Siberisse Hakassia autonoomsesse oblastisse Kuznetski-Alatau eelmägedes asuvasse kulla-kaevandusse saadeti 1949. aastal ta ema koos kolme väikse lapsega. Ants sündis Siberis, sündis siis, kui pere juurde saabus seni vangilaagris viibinud isa Aksel.

Ants tunnistas ausalt, et ei mäleta oma elu esimesest kahest Siberis möödunud aastast mitte midagi. Samas oskab ta rääkida pea kõigest nende perega Siberis toimunud. «Olin sealset elust, neist paikadest ja toonastest tingimustest ju terve elu kuulnud, lisaks sadu ja sadu pilte näinud – ema teenis lisa pildistamisega,» põhjendas ta. Ka on säilinud arvukalt kirju: ema Erna kirjad isale vangilaagrisse; ema kirjad sugulastele; isa kirjad tuttavatele.

15 aastat, 30 erinevat lugu. Iga pere, iga inimese küüdiaastate lugu on erinev – paralleele otsida ja välja tuua polegi mõtet. Kuid palju on ka seda, mis kõigis neis lugudes kattub:

vahistamise hirm ja õudus;

ootamatus;

kuu aega kestnud vintsutused tapirongis;

äng;

teadmatus tuleviku ees.

*Vahistamise hirm ja õudus:

Kiri kommipaberi siseküljelt, saadetud Oneega rajoonis vangilaagris

Eestis! Juuni 1957. Ants Kraut vaatab koos isa Aksliga Siberist Moskvasse suunduva rongi vaguniaknast välja, Mart, Marju, Kai ja Kadri seisavad perroonil, ema Erna pildistab.

Foto Ants Kraudi erakogust

viibivale Aksel Kraudile enne märtsiküüditamist abikaasa Erna Kraudilt: «Lapsi vaadates tõmbub süda kokku, kas tõesti pean nende tripsudega kord rändama kaugele kodust võõra rahva hulka. Kuid loodame siiski kõige paremat, kuigi praegu on lootust vähe ja keegi ei tea mis tulevik toob.»

*Ootamatus:

Võika hetke ootamatus tabas kõiki, ka neid, kes 1949. aasta kevadel oskasid äraviimist ette arvata – oli ju eelmisest massküüditamisest möödas vaid 8 aastat, see kõik oli inimestel selgelt veel mälus ja silme ees.

*Kuu aega kestnud vintsutused tapirongis:

Olukord oli tapirongist tapirongi ja vagunist vagunisse sama: ruumipuudus, masendus, pilgeni täis ämbri servast põrandale loksuv roojus. Ja maitsetu kõrt, mida aeg-ajalt jaamades pakuti.

*Äng ja teadmatus tuleviku ees:

See teadmatus lämmatas. Siber tegi inimesed katki – otse ja kaude.

Kummaline on kasutada sellise olukorra kohta sõna õnnelik, aga ikkagi – õnnelik oli Siberis nende pere olukord (vähemasti lapse silmade läbi), kus täiskasvanud toitja olemas; neist veel õnnelikumad aga pered, kus pereisa oli abikaasa ja lapsed üles otsinud ning nende juurde asunud.

Samas on väga raske ette kujutada nende laste traagikat, kes pidid ilma vanemateta, emakeelest ja isamaast kaugel ise hakkama saama. Järvamaal asu-

va Laupa kooli juhataja Hendrik Aguri lapsed Anni, Rein ja Jaak küüditati Siberisse ühes emaga. Isa, kes paigutati teise vagunisse, ei näinud nad enam elavalt ega surnult. Kolm aastat hiljem Anni, Reinu ja Jaagu ema suri Siberis.

Pole võrreldavad tingimused, mis ootasid Siberisse saadetuid ees 1941. aastal, olukorraga, mis oli kaheksa aastat hiljem. Sõda oli siis läbi, meeletu pidev sõja-aastate näljapaine oli ka Siberis leevendust saamas.

Lugedes Erna Kraudi Krasnojarski kraist saadetud kirju, siis kaevanduste piirkonnas oli 1949. aastal olemas ja müügil kõik, mis eluks vaja. Puudu oli vaid rahast, et seda osta. Kuid raske oli Siberis ka siis – kaugel kodust, kaugel omastest. Teadmatuses.

Kuid veel üks küüditamisega kaasnenud ilming, mis kordub loost loosse, mis on masendavam ja mõistematum kui eelnenud loetelu – paljude kaasmaalaste sallimatus ja tõrjuv hoiak Siberist naasnute suhtes.

«Mäletan hästi ema arutlemist: võtaks oma asjad ja pere ja sõidaks tagasi Siberisse. Sest niivõrd tõrjuv ja halvustav oli osa kaasmaalaste suhtumine – Siberist saabusid poluvernikud,» meenutas Ants Kraut viimases Järva Teatajas ilmunud küüdiiloos.

Andku Looja meile kõigile sallivust. Ja küüditatuile oskust andestada.

Kaarel Aluoja
Türi ajaloo uurija

Lubada arreteerida ja välja saata...

Kaks dokumenti 1941. aasta küüditamisest Balti riikides

Kuigi "glasnosti ja perestroika" toodud vabadusi Vene arhiivide kasutamisel ajaloolaste poolt on hakatud piirama, võib leida Venemaal seni salastatud arhiividokumentide publitseerimisi ja teaduslikku käibesse toomist. Elukutseliste ajaloolaste ja teaduslike institutsioonide kõrval on oma panuse sellesse andnud ka sellised teaduskauged asutused nagu näiteks Vene Föderatsiooni

Föderaalne Vastuluureteenistus, kes endiste KGB dokumentide valdajana on alustanud neist ulatusliku kogumiku avaldamist ("NSVL riikliku julgeoleku organid Suures Isamaasõjas", I köide. 1938 – 21. juuni 1941, Moskva 1995). Avaldame selle mahuka ja ajalooliselt olulise materjali hulgast kaks dokumenti (nr. 207 ja 254), mis valgustavad detailselt Juuniküüditamise organisee-

rimist ja läbiviimist. Ettevalmistamised küüditamiseks "elementide kindlakstegemise ja arvelevõtmisega" said tehtud maiks 1941, kui NSVL Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadis koostati järgnevalt avaldatav määruse projekt, kooskõlastati see Leedu, Läti ja Eesti-maa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee sekretäridega ja saadeti Stalinile allakirjutamiseks.

ÜK(b)P KK ja NSVL RKN määrus "Abinõudest Leedu, Läti ja Eesti NSV puhastamisest nõukogude vastasest, kriminaalsest ja sotsiaalselt ohtlikust elemendist"

Seoses sellega, et Leedu, Läti ja Eesti NSV-s leidub märkimisväärsel hulgal erinevate kontrrevolutsiooniliste natsionalistlike parteide endiseid liikmeid, endisi politseinikke, sandarme, mõisnikke, vabrikante, Leedu, Läti ja Eesti endise riigiparaadi kõrgemaid ametnikke ja teisi isikuid, kes teevad nõukogudevastast õonestustööd ja keda kasutatakse välisluurete poolt spioonilisel eesmärgidel,

ÜK(b)P KK ja NSVL RKN¹ määravad:

1. Lubada Leedu, Läti ja Eesti NKGB-I ja NRVD-I arreteerida koos vara konfiskeerimisega ja suunata laagritesse tähtajaga 5 kuni 8 aastat ja pärast karistuse kandmist laagrites saata asumisele Nõukogude Liidu kaugetes piirkondades tähtajaga kuni 20 aastat järgmised isikute kategooriad:

- a) kontrrevolutsiooniliste parteide aktiivsed liikmed ja nõukogudevastaste natsionalistlike valgekaartlike organisatsioonide osalised;
- b) endised sandarmid, endiste politseinike ja vangivalvurite juhtiv koosseis, aga samuti reapolitseinikud ja -vangivalvurid, kelle kohta on olemas neid kompromiteeriv materjal;
- c) endised suurmõisnikud, vabrikandid ja Leedu, Läti ja Eesti endise riigiparaadi kõrgemad ametnikud;
- d) Poola, Leedu, Läti, Eesti ja valgearmeede³ endised ohvitserid, kelle kohta on olemas kompromiteerivad materjalid;
- e) kriminaalne element, kes jätkab kuritegelikku tegevust.

2. Lubada Leedu, Läti ja Eesti NSV NKGB-I² ja NKVD-I arreteerida ja saata asumisele NSVL kaugetes rajoonides tähtajaga kuni 20 aastat koos vara konfiskeerimisega järgmised isikute kategooriad:

- a) punktis 1 ("a", "b", "c", "d") osutatud isikute kategooriate perekonnaliikmed, kes arreteerimise momendil elavad nendega koos või on nende ülalpidamisel;
- b) kontrrevolutsiooniliste natsionalistlike organisatsioonide osaliste perekonnaliikmed, kelle perekonnapead on läinud illegaalsesse olukorda ja varjavad end võimuorganite eest;
- c) kontrrevolutsiooniliste natsionalistlike organisatsioonide osaliste perekonnaliikmed, kelle perekonnapeadele on mõistetud kõrgeim karistumäär⁴;
- d) repatrieerumise korras Saksamaalt saabunud isikud, samuti sakslased, kes on end kirja pannud repatrieerumiseks Saksamaale ja keeldunud välja sõitmast ning kelle suhtes on olemas materjalid nende nõukogude vastasest tegevusest ja kahtlastest sidemetest välisluuretega.

3. Lubada Leedu, Läti ja Eesti NSV NKVD-I välja saata administratiivkorras Kasahstani põhjarajoonidesse tähtajaga kuni 5 aastat prostituudid, kes on varem registreeritud endistes Leedu, Läti ja Eesti politseiorganites ja jätkavad praegu prostitutsiooniga tegelemist.

4. Vastavalt käesolevale määrusele arreteeritud ja väljasaadetud isikute toimikute läbivaatamine panna NSVL NKVD juures olevale Eri-nõupidamisele.

5. Kohustada NSVL NKGB-d ja NKVD-d välja töötama eriinstruktsiooni käesolevas määruses osutatud isikute arreteerimise ja väljasaatmise korra kohta, milles ette näha:

- a) erilaagri organiseerimine, kuhu saadetakse koheselt pärast arreteerimist Leedust, Lätist ja Eestist käesoleva määruse punktis 1 osutatud isikud;
- b) Eri-nõupidamise otsuste vormistamine teostada pärast arreteeritute koondamist ülalmainitud laagrisse;
- c) käesoleva määruse punktis 2 osutatud isikud pärast arreteerimist saata koheselt asumiskohta järgneva vormistusega NSVL NKVD juures asuvas Eri-nõupidamises;
- d) asumiskohtadeks määrata Omski ja Novosibirski oblast, Krasnojarski krai, Kasahhi NSV Aktjubinski, Pavlodari, Põhja-Kasahstani ja Kustanai oblastid.

6. Teha Leedu, Läti ja Eesti K(b)P KK-le ja RKN-ile ülesandeks võtta NSVL NKVD-lt ja NKGB-lt enda peale määruses osutatud abinõude juhtimine.

7. Teha Leedu, Läti ja Eesti K(b)P KK-le ja Leedu, Läti ja Eesti NSV Rahvakomissari Nõukogudele ülesandeks välja töötada ja viivitamatult ellu viia abinõud partei ja nõukogude aparadi madalama lüli tugevdamiseks, partei ja nõukogude töö otsustavaks parandamiseks.

8. Kohustada NSVL NKVD-d ja NKGB-d osutama abi Leedu, Läti ja Eesti NSV NKVD ja NKGB organitele käesolevas määruses osutatud abinõude läbiviimisel, milleks:

- a) komandeerida Leedusse, Lätisse ja Eestisse NSVL riikliku julgeoleku rahvakomissar sm. Merkulov, NSVL riikliku julgeoleku rahvakomissari asetäitja sm. Serov ja NSVL siseasjade rahvakomissari asetäitja sm. Abakumov;
- b) komandeerida kasutamiseks operatsiooni läbiviimisel ja juurdlustel 208 kursanti NSVL NKGB Kõrgemast koolist, rahvuselt leedukad, lätlased ja eestlased;
- c) ajutiselt, operatsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise perioodiks, seada Leedu piirile Valgevenega tõkestus-tsoon, eraldades selleks kuni 400 piirivalvurit.

9. Operatsioon arreteerimiseks ja väljasaatmisteks Leedust, Lätist ja Eestist läbi viia kolme päevaga.

¹ ÜK(b)P KK – Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee; NSVL RKN – Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Rahvakomissari Nõukogu.

² NKGB – Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaat (vene k. ametlik lühend), NKVD – Siseasjade Rahvakomissariaat (vene k. ametlik lühend).

³ See tähendab: Vene kodusõja 1918 - 1920 aegsed vene valgete sõjaväed.

⁴ See tähendab: surmanuhtlus.

Viktor Abakumov

Vsevolod Merkulov

Ivan Serov

17. juunil 1941 saatis NSVL riikliku julgeoleku rahvakomissar Merkulov ÜK(b)P Keskkomiteele, NSVL Rahvakomisaride Nõukogule ja kolleegidele NKVD-s ettekande "Nõukogude vastase, kriminaalse ja ja sotsiaalselt ohtliku elemendi eraldamise operatsiooni tulemustest Leedus, Lätis ja Eestis".

Leedu, Läti ja Eesti NSV-st nõukogude vastase, kriminaalse ja sotsiaalselt ohtliku elemendi arreteerimise ja välja-saatmise operatsiooni lõplikud tulemused on kokku võetud.

Leedus: arreteeritud 5664 inimest, välja saadetud 10 187 inimest, kokku represseeritud 15 851 inimest.

Lätis: arreteeritud 5625 inimest, välja saadetud 9546 inimest, kokku represseeritud 15 171 inimest.

Eestis: arreteeritud 3178 inimest, välja saadetud 5978 inimest, kokku represseeritud 9156 inimest.

Kokku kõigis kolmes vabariigis: arreteeritud 14 467 inimest, välja saadetud 25 711 inimest, kokku represseeritud 40 178 inimest.

Sealhulgas kolmes vabariigis:

a) kontrrevolutsiooniliste natsionalistlike organisatsioonide aktiivseid liikmeid arreteeritud – 5420 inimest, välja saadetud nende perekonnaliikmeid – 11 038 inimest;

b) endiseid sandarme, politseinikke, vangivalvureid arreteeritud – 1603 inimest, välja saadetud nende perekonnaliikmeid – 3240 inimest;

c) endiseid suurmõisnikke, vabrikante ja Leedu, Läti ja Eesti endise riigiparaadi ametnikke arreteeritud – 3236 inimest, välja saadetud nende perekonnaliikmeid – 7124 inimest;

d) Poola, Läti, Leedu, Eesti ja valgearmeede endiseid ohvitseri, kes ei teeninud territoriaalkorpustes ⁵ ja kelle kohta oli kompromiteerivat materjali, arreteeritud – 643, välja saadetud nende perekonnaliikmeid – 1649 inimest;

e) kontrrevolutsioonilistes organisatsioonides osalejate, kellele on mõistetud kõrgeim karistumäär, perekonnaliikmeid arreteeritud – 27 inimest, välja saadetud – 465 inimest;

f) repatrieerumise korras Saksamaalt saabunud isikud, samuti sakslased, kes on end kirja pannud repatrieerumiseks Saksamaale ja keeldunud välja sõitmast ning kelle suhtes on olemas materjali, arreteeritud – 56 inimest, välja saadetud 105 inimest;

g) põgenikke endisest Poolast, kes keeldusid nõukogude kodakondsuse vastuvõtmisest, arreteeritud – 337 inimest, välja saadetud 1330 inimest;

h) kriminaalset elementi arreteeritud – 2162 inimest;

i) endistes Leedu, Läti ja Eesti politseiorganites registreeritud prostituute, kes käesoleval ajal jätkasid prostitutsiooniga tegelemist, välja saadetud – 760 inimest;

j) Leedu, Läti ja Eesti armee endiseid ohvitseri, kes teenisid Punaarmee territoriaalkorpustes ja kelle kohta oli kompromiteerivat materjali, arreteeritud – 933 inimest, sealhulgas Leedus – 285 inimest, Lätis – 424 inimest, Eestis – 224 inimest.

Operatsiooni läbiviimise ajal leidsid aset mõned relvastatud vastupanu juhtumid opereerivate poolt, samuti põgenemiskatsed, mille tagajärjel on tapetud 7 inimest, haavatud 4 inimest.

Meie kaotused: tapetud 4 inimest, haavatud 4 inimest, sealhulgas: tapetud 183. laskurdiviisi üksiku luurepataljoni komandör Grabovenko, miilitsa jaoskonnavolinik Bernar, militsionäär Dumels, operatsioonile kaasatud Riia tehase Nr. 464 aktivist Kondratjev; kergelt haavatud NKGB Kõrgema kooli kursant Sõpin, punaarmeealane Sirota, punaarmeealane Babkov, autojuht ⁶.

Operatsiooni käigus erinevatel põhjustel mitteeraldatud (haigus, puudumine operatsiooni momendil, elukoha muutmine jms.) eraldatakse täiendavalt NKGB ja NKVD organite jooksva operatiivtöö korras.

⁵ Endiste Eesti, Läti ja Leedu sõjavägede ümberformeerimisel 1940 – 1941 moodustatud Punaarmee territoriaal-laskurkorpused.

⁶ See lõik puudutab üksnes Lätit.

*Dokumendid valinud ja tõlkinud Tiit Noormets, tehniline teostus Valdur Ohmann
Rahvusarhiivi teadus-publitseerimisbüroo*

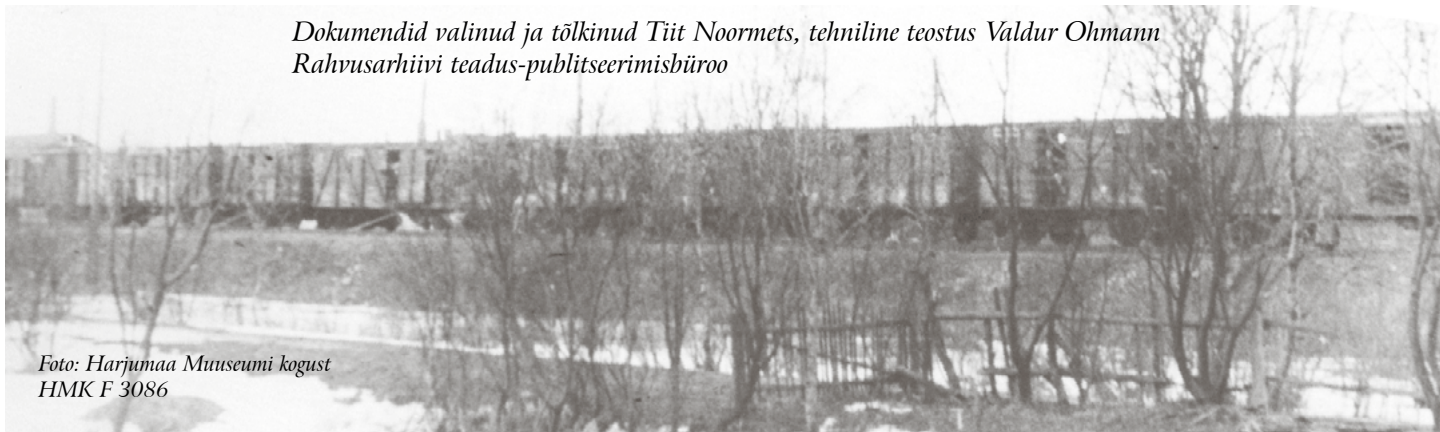

Foto: Harjumaa Muuseumi kogust
HMK F 3086

Okupatsioonide muuseumi uue püsinäituse kavand on valmis

Okupatsioonide muuseumi uue püsinäituse sisu koostasid koos kuraatorit ning näituse kavand sai märtsis valmis. Uus püsinäitus hakkab meie lähiajaloost kõnelema üksikisiku läbielamiste ja kogemuste kaudu.

Uue püsinäituse loomisega kahekordistub muuseumi näitusela, laienedes 1120 ruutmeetrile. Kasutusele võetakse ka see osa muuseumihoonest, kus varem asusid külastajatele suletud muuseumikogude hoidlad ja praegused töötajate bürooruumid.

Okupatsioonide kajastamine jääb endiselt muuseumi keskmeks. Lisaks inimsusevastastele kuritegudele kõneleb uus püsinäitus põhjalikumalt elust Nõukogude Eestis ja väliseestlaste saatusest, aga ka iseseisvuse taastamisest ja vabaduse väärtustamisest.

“Senisest enam pöörame ekspositsiooni loomisel tähelepanu, et tegevust ja mõtlemisainet oleks kõikidele vanuserühmadele, kes muuseumisse tulevad,” selgitas muuseumi tegevdirektor Merilin Piipuu. Uueneva püsinäitusega soovitakse suurendada külastajate arvu kuni neli korda. “Tahame jõuda aastas vähemalt 80 000 silmapaarin. Seejuures teeme tööd selle nimel, et lisaks väliskülastajatele jõuaks muuseumisse senisest oluliselt rohkem ka eestimaalasi,” lisas Piipuu. Uuenenud sisuga püsinäitus loodetakse avada hiljemalt 2019. aastal.

Püsinäituse kuraatorid

Inimsusevastaste kuritegude teemaruumi kuraator on pikaaegne muuseumi teadur Martin Andreller, kelle peamine uurimisvaldkond on vastupanu Nõukogude okupatsioonile, eriti metsavendlus. II maailmasõja aegset põgenemist ning eestlaste elukäiku paguluses avab Maarja Merivoo-Parro

(Tallinna ülikooli doktorant ja nooremteadur). Elu Nõukogude Eestis käsitleva ala kuraator on Uku Lember (PhD, Uppsala ülikooli teadur, Tallinna ülikooli lektor), iseseisvuse taastamisele keskenduva näituse osa koostab Aro Velvet (New Yorgi ülikooli doktorant, ajakirja Vikerkaar toimetaja). Vabaduse teemaruumi sisu loovad kommunikatsiooniekspert Daniel Vaarik ja kunstnik Kaido Ole.

Kuraatorid tutvustavad püsinäituse sisu

Okupatsioonidest, vastupanust, taastumisest ja vabadusest kõnelev näitus koosneb viiest osast – inimsusevastased kuriteod, eestlased vabas maailmas, elu Nõukogude Eestis, iseseisvuse taastamine ning vabadus.

Inimsusevastaste kuritegude osa vaatab tagasi meie lähiajalo hetkedele, kui inimlikkuse pöud kummitas kõiki siin elavaid inimesi. Totalitaarsete režiimide kuritegudest kõneleva osa keskne element püsinäitusel on kaubavagun, mis ei luba unustada ei küüditamisi, vangilaagritesse saatmist ega holokausti. Selle kõrval on läbivaks jutuvestjaks inimeste esemed – nende kiiruga kaasapakitud asjad või hoopis vangilaagris valmistatu. Loomulikult ka need esemed, mille omanikud või valmistajad kodumaa-le tagasi pöörduda ei saanud. Teemaruumi eesmärk on avada okupatsioonide perioodi algust ja selle inimvaenulikkust, tehes seda kannatanud inimeste lugude kaudu, kes seisid oma põhimõtete eest ning keda peeti seetõttu vaenlasteks. Ruum näitlikustab seda, kuidas vabast ühiskonnast võib väga kiiresti sattuda totalitarismi, olla selle ohver ja mida see inimestele tähendab.

Eestlased vabas maailmas näituse osas on kesksel kohal 1944. aasta sügisel Rootsi põgenemiseks kasutatud paat. Ruum jutus-

tab väliseestlaste lugusid, mis puudutavad kogukondlikku organiseerumist, poliitilist välisvõitlust, noorsootööd (skaute-gaide, laagreid, koole), usuelu, kultuurilist tegevust, keerulist suhtlust kodu-Eestiga, aga ka argipäeva ning kodu. Pakkumaks võimalust Eestist põgenenutega tunnetuslikul tasandil suhestuda, leiavad ekspositsioonis oma koha nii esemed kui ka väliseesti kirjasõna ja muusika. Selle näituse osa peamine sõnum on seotud võõrvõimu eest põgenemisega ning eesmärk on anda külastajale aimu väliseesti ajaloo mitmetahulisest olemusest ja mõjust.

Nõukogude perioodile keskenduv näituse osa jaguneb kaheks. Esialt käsitletakse nõukogude korra kehtestamist koos tavalise inimese ideoloogiliste valikute ja dilemmaadega ning vastupanu ja selle erinevaid vorme Nõukogude okupatsioonile. Teine suurem teema on argipäev koos tolele ajale omaste veidrate või haruldaste kultuuriliste nähtustega.

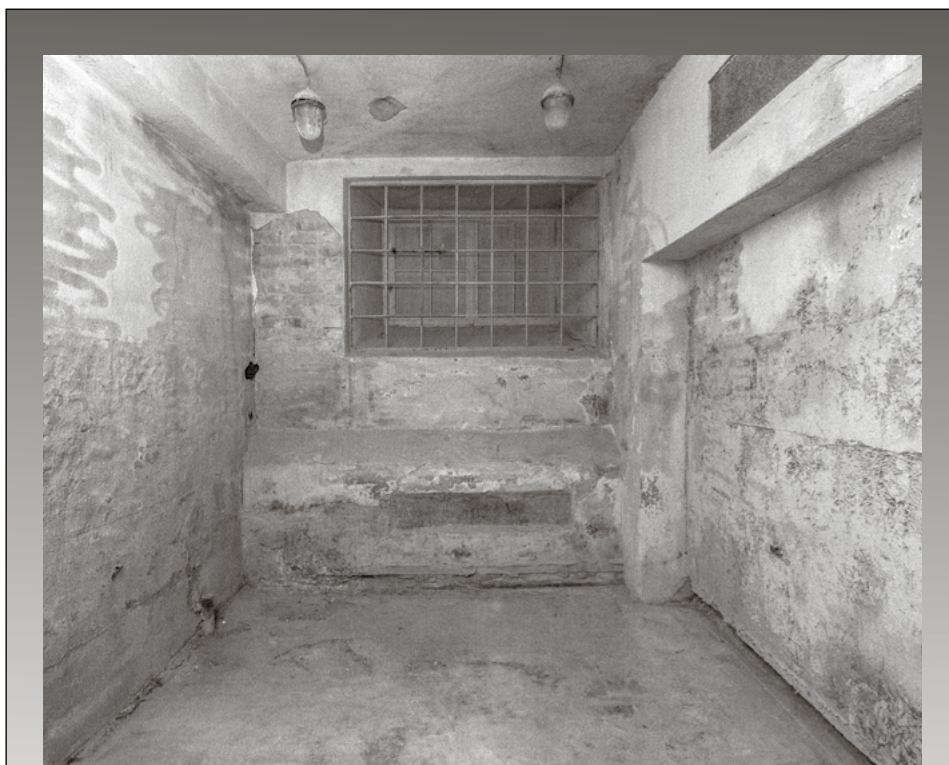
Taastumise osa läbiv metafoor on “Balti kett”, mis rõhutab ennenägematu rahvaliidumiste rolli iseseisvuse taastamisel. Ekspositsioon vaatleb vabanemise protsessi üksikisiku tasandil, küsides, kuidas tavalistest inimestest said mõne aasta jooksul pühendunud vabadusvõitlejad. Mida tähendas “vabadus” muinsuskaitsete, tudengite, rahvarindelaste, kodanike komiteede aktivistide, linnainimeste, maainimeste, interrindelaste ja paljude teiste jaoks? Mis tundega elati neid sündmusi läbi, kuidas neid mõtestati, kuivõrd vastas saavutatud ootustele?

Vabaduse osas kutsuvad kuraatorid Daniel Vaarik ja Kaido Ole kõiki arutlema inimese ees seisvate valikute, aga ka vastutuse üle. Nende hinnangul ei ole vabadus miski, mis võidetakse kätte üks kord, vaid see on seisund, mille säilimise nimel tuleb pidevalt pingutada.

Muuseumi nimi

Muuseumi meeskond on kohtunud eri valdkondade asjatundjatega ja küsinud nõu teiste seas nii keeleteadlastelt, ajaloolastelt, represseeritelt kui ka väliseestlastelt. Arutelude tulemusel sai selgeks, et nimi okupatsioonide ja vabaduse muuseum Vabamu annab kõige selgemi- ni edasi nelja põhiteemat, mida muuseum tulevikus kajastab: okupatsioone, vastupanu, taastumist ja vabaduse hoidmist. Loodame, et see nimi arvestab eri siht- ja vanuserühmade vajadusi ja annab parimal moel edasi uuenevat sisu.

Muuseumi meeskond

Pagari kongid

Lisaks uue püsinäituse ettevalmistamisele avab muuseum juba selle aasta suvel Pagari 1 asunud Nõukogude Liidu salapolitsei KGB peakorteri vangikongid. Kongide muuseum täiendab muuseumi püsinäituse inimsusevastaste kuritegude osa, andes üksikasjalikuma ülevaate okupatsioonivõimude toimepandust Eestis. Näitus Pagari kongides jutustab loo vaba ühiskonna lõhkumisest ja selle mõjust. Hääl saavad nende inimeste lood, kes hoidsid lootust alal isegi võimatutes tingimustes. Näitus kongides, mis talletavad represseerijate tegusid, analüüsib seda, kuidas me neid tegusid täna mõtestame ja kuidas neid selgitavad iseseisvas Eestis kättesaadavad avalikud arhiividokumendid.

JÕGEVAMAA

Mõtteid märtsiküüditamise mälestusürituselt Jõgeva raudteejaamas küüditatute mälestuskivi juures

Riigikogu liige Raivo Põldaru: *“Eestlane on alati pidanud kaliks oma esivanemaid, mälestust nendest. Ja ärgem laskem meigi vajuda unustuse hõlma toimunud, genotsiidil eesti rahva vastu.”*

Elu nimel

seisad sa elava eest.

Elu nimel

oled saatuse vastu

kui vaja (B. Alver).

Jõgeva vallavolikogu esimees Tiit Lääne: “1949. aasta märtsiküüditamiseks panid okupatsioonivõimud kokku 19 ešeloni, milles oli 1079 vagunit inimeste ja 79 vagunit varustuse ning konvoi paigutamiseks. Koos eestlastega tabas märtsiküüditamine ka Läti ja Leedu elanikkonda. Nii üritas punavõim 1949. aastal murda Baltimaid, rüüstades nende elanike talusid, lõhkudes inimhingi, külvates hirmu. Ajalugu on karm õpetaja ning me peame seda meele pidama.”

Jõgeva linnapea Raivo Meitus: “Midagi nii koledat ei tohi korduda, peame mäletama ja mälestama neid, kes jäid kodust kaugele Siberisse.”

MTÜ Jõgevamaa Represseeritud juhatuse liige Ants Aluoja: “Ülekohus ja vägivald puudutas otseselt või kaudselt kõiki eestlasi. Küüditamisest ja Siberist põhjustatud hirm pesitseb meie alateadvuses, sellest jäänud põletusmärk on lõplik ja kustumatu.

Möödunud aastal alustasime mälestuskivi ümbruse korrastamist. Kui kõik hästi läheb, siis suveks on killustik kõnniteeplaatidega kaetud, muru külvatud ja madalhaljastustki pisut istutatud.

Järgmise aasta märtsikuuks oleme kindlasti paremates tingimustes.”

Ants Aluoja

Fotod Ants Aluoja kogust

HARJUMAA

*Foto: Harjumaa Muuseumi kogust
HMK F 3086*

Harjumaal mälestati 68 aastat tagasi toimunud suursüüditamist mitmes paigas.

Keila raudteejaam oli tollal üks Lääne-Harjumaa sõlmpunkte, kuhu toodi küüditatavaid kohale ka kaugemalt. Keila fotograafil Gustav Kulpil oli julgust pildistada ootevalmis loomavagunite pikka rida, see on üks vähestest 25. märtsi fotodokumentidest.

25. märtsi mälestuskogunemisel raudteejaama kõrval asuva mälestuskivi juures kohtusid kunagised küüditatud oma saatusekaaslastega. Kohal oli nende sõpru-sugulasi ja linnarahvast. Sõna võtsid Keila linnapea Enno Fels ja Memento esindajad, asetati lilli ja süüdati küünlaid.

Fotod Urmas Leitmäe

LÄÄNEMAA

Risti raudteejaama mälestussamba juures mälestati neid, keda võõras võim 1949. aasta märtsis väevõimuga Siberisse viis, kuid ka kaitseliitlast, kelle eestvedamisel 1999. aastal avati mälestusmärk "Raudteerööpad mäletavad" – Viljar Anskot.

Keskpäeval algas mälestuspalvus Haapsalu toomkiriku ristimiskabelis. Pärast teenistust jätkus mälestuspäev läänlaste Vabadussõja mälestussamba juures Haapsalu lossiplatsil. Läänemaa rahva nimel asetasid küüditamise läbi kannatanud inimesed samba jalamile kümme küünalt, mälestamaks Läänemaalt küüditatud inimesi. Läänemaa kümme omaavalitsust on: Haapsalu linn, Hanila, Kullamaa, Lihula, Lääne-Nigula, Martna, Noarootsi, Nõva, Ridala ja Vormsi vald. Läänemaa rahva nimel asetas ühispärja Eesti Memento Liidu juhatuse liige ja Läänemaa Memento Ühenduse esimees Arnold Aljaste.

Märtsiküüditamise mälestuspäeval Ristil ja Haapsalus oli väljas liputoimkond Eesti, Lääne maakonna, Haapsalu linna, Läänemaa Memento, Eesti Endiste Metsavendade Liidu, Kaitseliidu Lääne maleva Risti malevkonna ja Läänemaa Vabadusvõitlejate Ühenduse lippudega.

Päev lõppes meenutustega kohvilauas, kust saadeti teele esindus Tallinnas toimunud küünalde süütamisele.

*Heiki Magnus
Läänemaa Memento nõukogu liige.*

Fotod Heiki Magnus

RAKVERE

Rakveres tähistati märtsiküüditamise 68. aastapäeva traditsiooniliselt Okaskrooni mälestusmärgi juures. Mälestusüritusel osalesid esindajad Rakvere Linnavalitsusest, Lääne-Viru Maavalitsusest, Lääne-Viru Omaavalitsuste Liidust, erinevatest poliitilistest erakondadest, organisatsioonidest ja ühendustest. Lisaks Memento Rakvere Ühingu arvukale liikmeskonnale osalesid üritusel ka Rakvere ja selle lähimbruse inimesed.

Mälestuskogunemise korraldas Memento Rakvere Ühing, kes tutvustas ühtlasi ka just märtsiküüditamise 68. aastapäevaks ilmunud Richard Kääri raamatut „Inimesed

ja saatused. Nurmekunde põllumees kodus ja võõrsil“. Raamat keskendub 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse põllumeeste väljarändele.

Mälestushetkede läbivaks teemaks oli „aeg“, kõik ettekanded käsitlesid eelkõige inimesi ja nende saatust ajas.

Mälestusüritusel jäi kõlama mõte, et Okaskrooni mälestusmärgi juures kohtutakse ka siis, kui süüdatakse 100, 150, 200 jne. küünalt. Aeg küll parandab haavad, aga on oluline alati mäletada ja meenutada küüditamiste traagikat ning selle mõju nii inimestele kui ka riigile.

VALGAMAA

Valgamaal toimus 25. märtsil küüditamise 68. aastapäeva mälestusüritus Keeni raudteejaamas. Üritusel osales 46 inimest, põhiliselt Valgast ja Valga ümbruse valdadest, aga ka Pukast ja Põlva kandist, võib öelda, et enamik tavapärastelt iga-aastased osavõtjad. Mälestuskivi juures süüdati hulgaliselt küünlaid, toodi lilli ja asetati mälestuskimpe.

Sissejuhatava sõnavõtuga esines Valga aselinnapea ja EÖRL Memento Valgamaa Ühenduse juhatuse esimees Enno Kase. Ta tuletas meelde, et Valgamaalt viidi ära 487 pere liikmed. Oma sõnavõtus ütles ta, et see Eesti rahva vastu sooritatud kuritegu on aegumatu ja vaatamata sellele, et mitmed poliitikud on avaldanud arvamust, et aitab kannatustest rääkimisest, ja et osa riigikogu keskerakonna fraktsiooni liikmeid hiilis möödunud aastal kõrvale küüditamist hukkamõistvale avaldusele allakirjutamisest, tuleb sellest kuriteost rääkida, rääkida, rääkida. Kes ei mäleta minevikku, elab tulevikuta. Veel kõneles ta sellest, et on sündinud Siberis, kõige lähemad pereliikmed puhkavad aga nimetutes haudades neljas kohas Uuralitest Baikalini. Noorukina tegi ta korduvalt etteheiteid oma isale ja isa vennale selle pärast, et 1939. a ei hakatud venelastele vastu. Nüüd on tal heameel elada vabas Eestis, kus riigikeeleks eesti keel.

Päevakohaste sõnavõttudega esinesid veel Valgamaa maasekretär Tõnis Lass ja Eesti Endiste Poliitvangide Ühenduse Valgamaa esimees Harry Tromp.

Valgamaa Memento Ühenduse liikmed jätkasid päeva ühenduse üldkoosolekuga Valgas. Kuulati juhatuse esimehe ettekannet aasta jooksul tehtust, revisjonikomisjoni aruannet ja valiti uus juhatuse. Peeti ka tulevikuplaane ja lõpetati päev laudade taga head ja paremat maitstes.

Enno Kase

Memento Valgamaa Ühenduse juhatuse esimees

Enno Kase rahvale kõnelemas.

Mälestuskivi küünalde ehtes.

Fotod Valgamaa Memento kogust

NARVA

Nende luuletuste autor, praeguseks meie seast lahkunud Ruth Käsnapuu oli aastatel 1949-1957 küüditatuna Novosibirski oblastis Krasnojorski rajoonis. Teatajas avaldamiseks saatis ta oma luuletused Memento Narva ühenduse kaudu.

Siberi tee

Ei küsitud, kas tahad minna
Siit teele tundmatusse.
Sa astuma pidid seda rada,
Mida kätte näitas püsivus.

Kes end püüdis õigustada,
Et ta pole süüdi milleski,
Selle maine elu kustus
Kohe vihahoos.

Kodud tuli maha jätta,
Kõik, mis armas meil.
Leibagi ei saanud kaasa võtta,
Selleks puudus aeg.

Südametes valu torked,
Silmad täis on pisaraid.
Võõras võim see vabaduse võttis,
Algas Siberisse tee.

Ainus lootus Isa taevas,
Tema ülekohut näeb.
Abiks meile hädas, vaevas
Tugevad on tema käed.

Koju tulek

Siberist ma tühja käega tulin,
Istusin nukralt lagunenu lävepakule.
Sõnu häid ja leebeid oleks tahtnud kuulda,
Sooja oleks andnud need mu haige hingele.

Vaatan ringi, kõik on lagund
Kokku vajund karjalaut ja ait.
Kaevuteed kõik rohtu kasvand,
Ümberringi takjad-nõgesed.

Südamel on väga valus,
Pole enam elu talus.
Põllud söötis, metsad kurvad,
Rämpsu täis on allikas ja tiik.

Kõik, mis kena, kaunis olnud,
Sellest pole jälgegi.
Hõbepajud tiigi ääres
Möödunud aega meenutavad...

Tartu vabastamise mälestusüritus Tähtvere pargis

Tartu Memento oli taas korraldajaks, kui 14. jaanuaril 2017 tähistati Tähtvere pargis Vabadussõja monumendi juures võitu ühes Vabadussõja otsustavatest lahingutest, mis peeti Tähtvere väljadel. Tartu vabastamine innustas Eesti vägesid ning lõpetas enamlaste tapatalgud Krediidkassa keldris.

Monument puhastati lumest ning asetati leinaküünlad. Monumendist paremal pool olid Tartu Memento lipuga Jaan Haring, Pitka Relvavendade esindus, Vabadusvõitlejate esindus, Ristideta Hauad esindus. Ürituse avamisel lauldi Eesti Vabariigi hümn. Pärast Tartu Memento esimehe Enn Tarto lühikest sõnavõttu viisid vaimulikud munkpreester Orenti ja diakon Toomas Erikson läbi mälestuspalvuse.

Sõna võtsid ja pärgi asetasi Tartu linna, Kaitseliidu, korporatsioonide ja teiste organisatsioonide esindajad. Tartu Memento poolt asetasi leinapärja Tartu Memento esimees

Enn Tarto ning juhatuse liige Endel Uudevald. Enn Tarto lõpetas oma sõnavõtu soovidega: "Me ei tohi unustada neid, kes on andnud oma elu võitluses taastatud Eesti Vabariigi

eest. Ka nemad vajavad mälestamist ja mälestussambaid. Aidaku tänane üritus, et eesti keel ja meel jääksid püsima. Aidaku Jumal Eesti riigil ja rahval püsima jääda!"

Jõgeva Memento aastalõpu koosviibimine Puurmani Mõisakoolis

Oma iga-aastased aastalõpu koosviibimised oleme püüdnud läbi viia maa-konna erinevates kohtades. 2016. aastalõpu ürituse kohaks valisime Mantuuffelite aadlisuguvõsa poolt 1877 – 1881 ehitatud Eesti ühe suursugusema mõisahoonde, nimelt Puurmani mõisa.

1918. aasta lõpus moodustas Julius Kuperjanov siin oma kuulsat Kuperjanovi partisanide pataljoni. 23.

detsembril 1923. aastal avati mõisahoonde pidulikult kool. 2013. aastast on praegu põhikoolina tegutseva kooli nimeks Puurmani Mõisakool.

10. detsembri lõuna paiku kogunes Jõgevamaa represseeritute ühingu rahvas siia oma aastalõpu üritusele. Mõis sãras tuledes ja meilgi oli jõuluootuse sãra silmades. Pidulõuõis alata. Optimismi ja kaasalaulmise rõõmu pakkus rahvalõõtsa hooõagade noorim võitja

Ainar Arula koos oma isaga.

Jõgevamaa Represseeritute Ühing tunnustas Ants Mõõgi ja Aide Nurmet Eesti Memento Liidu teenete ristiga. Ants Mõõgi on aastaid tegev olnud meie ühingu Põltsamaa piirkonnas ja ühingu juhatuses. Aide Nurme on juhatuse liikmena hea seisnud meie nn Peipsi piirkonna ja kogu ühingu tegemiste ja toimetamiste eest.

Ants Aluoja

Fotod Jõgeva Memento kogust

Enn Tarto ettekanne 1956. aastal asutatud Eesti Noorte Malevast

*Peetud konverentsil "Piirideta 1956. aastast" Tallinnas 01.10.2016
(I osa ilmus MT-s nr.25)*

1957. aasta 12. ja 13. märtsi kinnisel kohtuistungil mõistis Eesti NSV Ülemkohus Eesti Noorte Maleva liikmetele Vene NFSV KrK paragrahvide 58-10 ja 58-11 järgi järgmised karistused:

Jaan Isotamm – seitse aastat vabadusekaotust, Voldemar Kohv – kuus aastat vabadusekaotust, Enn Tarto – viis aastat vabadusekaotust, Jüri Rebane ja Lembit Soosaar – neli aastat vabadusekaotust, Tõnis Raudsepp ja Jüri Lõhmus – kolm aastat vabadusekaotust, Enn-Kaupo Laanearu paragrahvide 58-12 ja 182 lg. 1 alusel üks aasta vabadusekaotust. Hiljem karistati E.-K. Laanearu veel lisaks viie aasta vabadusekaotusega.

Mordva vangilaagrites leidsime, et salaorganisatsioonide aeg on möödas. Arvasime, et tuleb avalikult välja astuda rahvaste iseseisvustootluste eest, inimõiguste kaitseks. Moskva võimudelt nõudsime, et nad täidaksid nende endi poolt vastu võetud sisemaiseid seadusi ja nende endi poolt alla kirjutatud rahvusvahelisi akte. Salajane vastupanuvõitlus muutus seega avalikuks, õiguslikuks ja poliitiliseks.

Vaatamata sellele, et Ungari ülestõus oli veriselt maha surutud ja ka pöran-daaluse võitluse aeg möödas, jäid vastupanuliikumist endiselt sügavalt mõjutama read 1955. aastal Tallinnas ilmunud Sandor Petöfi luulekogust: "Vabadus, armastus, need on mu igatsus. Elu ma ohverdan sinu eest, armastus, ohverdan armu ma sinu eest, vabadus."

Eesti Noorte Maleva kaheksast liikmest on elus Jüri Rebane, kes elab Tallinnas, ning Enn Tarto, kes elab Tartus. Tunnistajana elab Tartus ka Jaan Isotamme vend Ain, keda hoiti 14-aastase õpilasena Tartus Aia tänaval (tänapäeval Vanemuise 19) KGB tolleaegses majas 25. ja 26. detsembril 1956 kaks ööpäeva. Kaastunne leinajatele! Me mäletame ja mälestame lahkunuid!

Austatud kuulajad!

Austatud Ungari Vabariigi suursaadik hr Vince Szalay Bobrovniczky! Luugupeetud tänasest konverentsist osavõtjad, daamid ja härrad! Ma tänan härra suursaadiku kaudu Ungari Vabariiki selle eest, et 20. augustil 2000 autasustas Ungari Vabariigi president härra Madl peaministri hr Orbani ettepanekul mind Ungari Vabariigi Teenistusordeni Ohvitseriristiga. Minule annetatud kõrge autasu on tunnustus kõigile neile Eesti

koolinoortele, kes 1956. aastal toetasid kangelaslikku Ungari rahvast oma võitluses vabaduse eest.

Mind ja teisi Eesti Noorte Maleva liikmeid viidi karistust kandma mordvalaste maal asuvasse poliitvangidele mõeldud koonduslaagrisse p/k-ж-x 385-7. Mordva ANSV Potma jaamast viidi meid 1957. aasta kevadtalvel mööda raudteed Sosnovka asulas oleva laagri juurde jätkuvalt relvastatud konvoi saatel. Vangilaagri väravas oli vastas väikest kasvu ohvitser, kes vange mõnitas ja ütles umbes nii, et siia teid toodi, seal on laager, seal elate, seal on töötsoon, seal käite tööl, seal eemal on mets, sinna teid maetakse.

Kõne all olevas laagris oli palju poliitvange, mõnikord isegi 1800, kellest umbes 120 olid eestlased. Kui meid laagriväravast sisse lasti, siis oli kogunenud hulk vange järjekordse tapi vastuvõtuks. Meil oli vastas üle paarikümne eestlase. Nad ütlesid, et neile sisendavad võimud, et ajad on muutunud ja noored ei toeta neid. Nad tervitasid meid sõnadega: "Tere, noored eesti poisid, meie lugupidamine!"

Mõne aja möödudes pöördusid meie poole noored vene poliitvangid, kes ütlesid, et nad on Moskva Riikliku Ülikooli üliõpilased. Nad kuulsid 1956. aasta novembris raadiosaadete vahendusel, et Tartus on Ungaris ülestõusnute toetusks lendlehti levitatud. Moskva Riiklikus Ülikoolis kogunesid kaks õppejõudu ja 70 üliõpilast aulasse ja saatsid avaliku kirja NLKP juhtkonnale nõudmisega "Nõukogude väed Ungarist välja!". Vene vangid küsisid, et kui te olete Eestist, kas te ei tea, kes need olid, kes lendlehtedega toetasid. Me ütlesime, et meie olimegi need poisid, kes ungarlasi 4. novembril 1956 lendlehtedega toetasid. Imekombe jõudis see info Läände. Nende vene üliõpilaste käest kuulsime, et kaks õppejõudu ja seitse üliõpilast pandi vangi. Üks õppejõud ja neli poissi olid laagris 385/7.

Nüüd sai meile selgeks, miks 25. detsembril 1956 paiskas KGB Eesti Noorte Maleva vastu tohutud jõud. Mind arreteeriti Tartus Peetri kiriku ees, kui ma läksin kooli (Tartu III keskkool). KGB Aia tänava majas pistis tõlk Ortolenko mulle rusika nina alla ja soovis vene aktsendiga "Heid joule!" Mind kuulati üle päev otsa, mina ei rääkinud midagi. Tabureti vastas, millel ma istusin, rippusid kagebiitide fotod. Ortolenko ütles mulle: "Täna õnne, et sa neli-viis aastat varem siia ei sattunud. Siis oleks me su kõigepealt vaeseomaks peksnud ja alles

siis sinuga rääkima hakanud."

Mõtlesin, kas panevad mind kinni või mitte. Teadsin, et Eesti Noorte Maleva arhiiv on hävitatud. Jaan Isotamm, üks meie seast, oli paraku arvanud, et arhiiv tuleb ajaloo jaoks säilitada. Jaani isa elas Tartu lähedal Ulilas. Jaan oli arhiivi isa puukuuris turba alla peitnud. 25. märtsil 1956 tulid KGB läbiotsijad Ulilasse. Isotamme naaber, erupunaväelane, teatas, et ta tundis turbatolmu lõhna. Võib-olla on sinna midagi peidetud. Ja oligi.

Kui õhtul minu käega kirjutatud Eesti Noorte Maleva programm mulle nina alla pisteti, vajus mulle peale suur väsimus ja ma naeratasin miskipärast. Ortolenko märkas seda ja käratas: "Sa naerad ka veel!" Tekkis pingelangus ja jäin tukkuma. Nüüd oli mulle asi selge – ees on kinnimine. Uurimist juhtiv Tallinnast toodud KGB polkovnik Parkov, kellest hiljem sai KGB kindral, küsis: "Kas olete tulnud siia magama või?" Vastasin: "Ma ei ole siia tulnud, mind on siia toodud. Pealegi ise te ajalehtedes kirjutate, et pärast XX kompartei kongressi öösel vange üle ei kuulata." Teisel jõulupühal viidi mind Tallinna ja pandi Patarei vanglasse.

Mordva vangilaagrites käisid omavahel läbi eestlased, soomlased, ungarlased (Taga-Karpaatiast), karjalased, marid, komid, mordvalased. Tähistasime ühiselt tähtpäevi, olid ühised spordivõistkonnad, oli isegi noori poliitvange ühendav salaorganisatsioon Eesti (Uus) Rahvaste Liit.

Eesti noored lähtusid põhimõttest, et tuleb abistada meie hõimukaaslasi, kes olid veelgi raskemas olukorras kui meie. Olen ka hiljem püüdnud oma tegevusega soome-ugri rahvaid abistada.

Mind on valitud Eesti Vabariigi Riigikogu VII, VIII ja IX koosseisu. Olin VIII ja IX Riigikogu Eesti-Ungari parlamendirühma esimees.

Veel kord tänan tänase konverentsi korraldajaid! Eesti ja Ungari koostöö on hädavajalik, et ühiselt kaitsta meie huvisid ohtlikus maailmas.

Elagu Eesti ja Ungari sõprus ja koostöö! Aidaku meid Jumal!

Eesti Mälu Instituudi üleskutse

Eesti Mälu Instituut kutsub parandama ja täiendama Eesti kommunistiohvrite memoriaalile tulevat ohvrite nimekirja.

Eesti riigi ülesehitamise ja selle järjepidevuse hoidmise eest on kümnend tuhanded meie riigi väikesest rahvast pidanud maksma kallist hinda, kannatades Nõukogude Liidu kommunistliku režiimi terrori läbi. Seega on omariikluse sajandat aastapäeva tähistama asuva riigi ja rahva auvõlg kõigi Eesti kommunistiohvrite mälestuse jäädvustamine. Selleks kuulutas Riigi Kinnisvara Aktsiaselts eelmisel aastal koostöös Justiitsministeeriumi, represseeritute organisatsioonide esindajate, Tallinna linna ja Eesti Arhitektide Liiduga välja ideekonkursi Tallinnasse Maarjamäele kommunistiohvrite memoriaali ja ohvitseride mälestusmärgi rajamiseks.

Konkursi tingimustele vastanud ka-
heteistkümneme kavandi hulgast tunnistati
15. augustil 2016 esikoha vääriliseks Ar-
hitektuuribüroo JVR OÜ ideelahendus
märgusõnaga „Teekond“ (autorid: Kalle
Vellevoog, Jaan Tiidemann, Tiiu Truus,
Martin Prommik ja Lidia Zarudnaja).
Võidutöö järgi rajatav memoriaal koos-
neb kahest osast, millest üks on Teekond
ja teine Koduaed. Teekonda tähistab pikk
must tunnelilaadne sirge koridor, mille
seintel on tahvlid hukkunud kommuni-
smiohvrite nimedega. Koduaed on ümb-
ritsevast eraldamiseks süvistatud nõkku,
mille keskel on väljak, mida ümbritsevad
nõlvadele istutatud õunapuud. Tunnelist
linna pool paikneks ohvitseride mäles-
tusmärk, kus on nimeliselt ära toodud
kommunistliku terrori läbi hukkunud
Eesti kaadriohvitserid ja Eesti ohvitserid,
kes võtsid osa Vabadussõjast. Memoriaali
juurde kuuluvad mälestuskivid, mis
tähistavad paiku, kus kõige enam Eesti
inimesi mõrvati, vangistuses või asumisel
peeti. Samuti tulevad memoriaali juurde
teabetahvlid, mis tutvustavad kommu-
nistliku terrori erinevaid tahke ja ohvrite
arve. Elektrooniliselt tehakse memoriaali
juures kättesaadavaks põhjalik informatsio-
on kommunistlikuritegude kohta ja
kõigi teadaolevate terroriohvrite nimed,
sealhulgas nende, kes vangistusest või
asumisel vabanesid või isegi jäid küüdi-
tamata, kuigi olid küüditamisnimekirja-
des. Kommunismiohvrite memoriaal on
plaanis avada 2018. aastal.

Nõukogude režiimi ohvrite nimede kogumiseks on umbes veerand sajandit tegelenud Memento Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB), mille töö tulemuseks on üle tosina mahuka väärtusliku raamatu kannatanute nimedega erinevate kategooriate kaupa. Kommunismiohvrite memoriaali projekti juhtiv Riigi Kinnis-

vara Aktsiaselts on sõlminud lepingu Sihtasutusega Eesti Mälu Instituut memoriaalil esitlemisele tulevate kommunismiohvrite andmebaasi (sealhulgas ka hukkunute nimekirja) väljatöötamiseks. Töö käib koostöös ERRBga ja esmajoones nende kogutud andmete alusel, neid vajadusel korrigeerides ja täiendades. Andmebaasi loomisega tegelevad antud valdkonna Eesti ühed parimad spetsialistid-ajaloolased koostöös IT valdkonna spetsialistidega. Lõpptulemusena valmib terviklahendus, mida on võimalik nii isikute kui informatsiooni osas edaspidi jätkuvalt täiendada ning statistiliselt analüüsida. Nii võiks see andmekogu jääda elavaks organismiks ka tulevaste põlvete jaoks.

Töö kommunismiohvrите andmebaasiga on Eesti Mälu Instituudis jõudnud faasi, kus ühtsele elektroonilisele otsinguvormile on viidud nende inimeste nimed, kelle andmetes sisaldub teave tema surma kohta. Nendest valitakse välja isikud, kes hukkusid kommunistliku terrori läbi. see tähendab mõrvati, surid vangistuses või küüditatutena asumisel. Need nimed kantakse tulevikus memoriaali Teekon-na osas seina tahvlitele. Need nimed on alates Märtsiküüditamise aastapäevast avalikult kättesaadavad internetiaadressil **memoriaal.ee**. Kõigil asjastuhvitatuil on võimalus andmete parandamiseks ja täiendamiseks. Algatatud „mälu talgute“ eesmärgiks on kommunismiohvrите nimekiri, mis oleks võimalikult täpne ja täielik, et kõige väarikamal moel austada kommunismiohvrите mälestust. Paranduste ja täienduste tegemisel on soovitatav võimalusel tugineda dokumentidele. Möödunud esimese kuu jooksul oleme saanud juba heameelt tekitaval suurel hulgal parandusettepanekuid, mistõttu palume arvestada võimalusega, et teiega tagasiside võtmine võib võtta aega. Juhime ka tähelepanu, et internetilehel täiendatakse andmeid pidevalt, mistõttu soovitame nende juurde aeg-ajalt uuesti tagasi pöörduda. Suurem andmete täiendamine on plaanis juuniküüditamise aastapäeva paiku, kui lisatakse ka ülejäänud kannatanute nimed. Need on vangistusest ja asumiselt vabane-nud ja mitteküüditatud, keda küll memo-riaali tahvlitele ei kanta, kuid kes jäävad sisalduma memoriaali avalikus elektrooni-lises andmebaasis.

Meie kontaktandmed on:
SA Eesti Mälu Instituut
Suur-Ameerika 12, 10119, Tallinn
E-mail: memoriaal@mnemosyne.ee
Telefon: 6484962

Pealehakkamist ning meeldivat ja viljakat koostööd soovides

Eesti Mälu Instituut

TOIMETAJA VEERG

Head lugejad!

*Panen kõigile süda-
mele, võtke kõrval
olevat üleskutset tõsi-
selt, et kivi raiutaks
ikka kõik nimed ja õi-
gel kujul. Minu oma
Sevurallagis surnud
isa on praegu nimekirjas nagu mitme isi-
kuna, erinevate eesnimede, isanimede ja
sünniaastaga. Need asjad tahavad kind-
lasti korda ajamist.*

Veel loodaksin, et üha enamad meist seast pööraksid jõudumööda tähelepanu Memento tegevuse eesmärkidele. Põhikirja sõnad ütlevad muu hulgas kenasti: osaleda noorsoo kasvatamisel demokraatia, inimõiguste austamise ja vabadusaadete vaimus; koguda terrori tõendeid, terrori all kannatanute loomingut ja mälestusi, publitseerida neid.

Soovin kõigile tervist ja jaksu ning taaskohtumisi 14. juuni Leinapäeval ning Pilistveres okupatsiooniohvreid mälestades. Minu mõte on, et see kokkutulek võiks – nagu vahepeal oligi – toimuda mitte ametlikul mälestuspäeval 23.08, mil on tseremoonia Vabaduse väljakul, vaid sellele lähimal nädalavahetusel. Siis oleks pereleliikmetel hõlpsam osaleda ja Tallinnast saaksid kõrged külalisedki meie sekka tulla. Mul on tunne, et tänavu oleks ka President Pilistveres.

Lõpetuseks tahan taas esitada statistikat selle kohta, palju meid veel alles on. Sotsiaalkindlustusameti infosüsteemide osakonnast saadud andmetel on 22. märtsil 2017 repressseerituna arvele võetud inimesi maakondades:

Harju maakond	2877
Hiiu maakond	66
Ida-Viru maakond	492
Jõgeva maakond	408
Järva maakond	371
Lääne maakond	236
Lääne-Viru maakond	512
Põlva maakond	263
Pärnu maakond	1055
Rapla maakond	376
Saare maakond	426
Tartu maakond	1253
Valga maakond	317
Viljandi maakond	700
Võru maakond	357
Kokku	9709

Koondarv oli 2009. aastal 12 918 inimest, 2015. aastal 10473 inimest.

*Mementosse on koondunud umbes
2000 represseeritut.*

Rein Purje

Ilmunud on ERRB nn “mustade raamatute” 12. köide

Toome siin raamatu tutvustamiseks katkendeid Leo Õispuu sisestusest.

... Ajaloolaste andmeil oli alates 1940. aastast Punaarmee haardes kokku ligi 70 000 Eesti kodanikku. Eesti kaitseväest toodi 1940-1941 Punaarmee Territoriaalkorpusesse umbes 13 000 meest. Mobilisatsioonipunktidesse ilmus 1941. aastal 45 000 meest. 1942.

aastal mobiliseeriti Laskurkor-

pusesse paar tuhat meest tagalasse evakueeritud eestlaste hulgast. Aastatel 1944-1945 mobiliseeriti veel kuni 10 000 inimest. Aastatel 1942-1945 teenisid Laskurkorpuses koos EV kodanikega lisaks veel kuni 5000 venemaa-eestlast. 1941. aasta 45 000-st mobiliseeritust ligi 10 000 pääsesid jooksu või ei jõutud neid aja puudusel Eestist Venemaale välja viia. Teel Venemaale hukkus 3000 isikut; kohale jõudis 32 000. Eestist vabatahtlikult evakueeritud oli umbes 25 000 isikut ja sundevakueeritud koos äraviidud ettevõtetega, 1858 isikut. Evakueeritustest 20% hukkus tagalas või teel sinna.

Teises maailmasõjas hukkus Punaarmee ridades suurusjärgus 10 miljonit sõjaväelast. 70 aastat pärast Teise maailmasõja lõppu on jätkuvalt teadmata umbes kahe miljoni punaarmee-lase saatuse. Ilmselt on nende hulgas paljud teadmata kadunud sõjaväelastest eestlased.

Memento Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB) nimekirjaraamatute R9-R12, ühise pealkirjaga „Eestlased Vene

sõjaväes 1940-1945“ ligi 72 tuhande isiku hulgas on mitukümmend tuhat Eestist 1941. aastal Punaarmeesse mobiliseeritud inimest, kelle kohta on teada vaid nimi, võib olla ka sünniaasta, mobiliseerimise koht ja aeg. Edasise saatuse kohta andmed puuduvad. Täisandmetega punaarmee-lase kohta on teada: isikuandmed, mobiliseerimise aeg, sõjaväelise väljaõppe andmed, tegevus sõjaväes kuni langemiseni rindel, teadmata kadumiseni, invaliidistumiseni, vaenlase kätte vangilangemiseni, KGB poolt hukkamiseni või arreteerimiseni. Sõjaväeteenistuse lõpetamise ainus õnnelik variant on terve mehana demobiliseerimine.

Isikuandmed Punaarmees 1940-1945 teeninud eestlaste kohta on lünklikud mitmete asjaolude tõttu. 1941. aastal Punaarmeesse mobiliseeritute nimekirjad hävisid laevakaravani evakueerimisel Tallinnast Leningradi. Enne Eesti taasiseseisvumist viidi Eestist palju materjale Vene Föderatsiooni Kaitseministeeriumi keskarhiivi. 2015. aasta juunis (alles!) avati Venemaal esmakordselt ligipääs Riikliku Kaitsekomitee dokumentidele, mis olid digitaliseeritud. Kõikidelt nendelt dokumentidelt „salajane“ – märget veel maha ei võetud. ... Vaatamata 70 aasta möödumisele sõja lõpust 1945. aastal on NKVD ja MGB tegevusega seotud materjalid aastatest 1917-1991, sealhulgas Gulagi ajaloo dokumendid, mis asuvad Venemaa julgeolekuteenistuse FSB arhiivis, jätkuvalt salastatud kuni 2044. aastani.

Eesti sõjaväelaste hajutatud isikuandmete suuremahulist kogumist Eesti Riigiarhiivi paljudest erinevatest fondidest, sealhulgas KGB ja Siseministeeriumi fondidest, Kaitseressurside Ameti arhiivist, Pensioniametist, rääkimata riiklikest registritest segab oluliselt Eesti Vabariigi elavnev ja korrastuv isikuandmete kaitse seadusandlus.

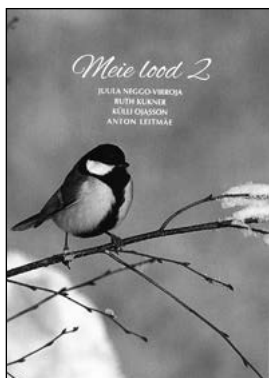
Juula Virroja, Ruth Kukner,
Külli Ojasson, Anton Leitmäe.

Meie lood 2

Äsja ilmunud “Meie lood 2” on järg 2013 ilmunud Harjumaa mementolaste mälestustekogule “Meie lood”.

Raamatusse on talletatud nelja inimese saatuse. Oma elukäiku meenutavad koorijuht Juula Virroja, pedagoogid Ruth Kukner ja Külli Ojasson ning tema enda määratluses tavaline, tegelikult aga põneva saatusega eesti mees Anton Leitmäe.

Sellesse raamatusse koondatud meenutustele on ühine küüditamise, Siberis toimetuleku ning vangistuse ja vabane-mise teema. Kuid mitte üksnes see. Mee-

nutajad on pärit sõjaeelse Eesti elus tegusatest perekondadest, nende lapsepõlvemälestused on väga huvitavad. Nad on Eestisse tagasi jõudnuna raskusi ületanud, saavutanud tunnustuse oma erialal, hoidnud eesti vaimu.

Neid tublide eestlaste lugusid ilmes-tab pildimaterjali rohkus, 172-leheküljelises raamatus on 144 illustreerivat fotot.

Richard Käär.

Inimesed ja saatused.

Nurmekunde põllumees kodus ja võõrsil.

211 lk, rikkalikult illustreeritud.

Rakvere 2017

Raamatu autor, 1929. a. Nurmekundes sündinud Richard Käär on aastate jooksul uurinud eesti asunduste ajalugu Venemaal. Tveri kubermangus asunud 1885. a. alguse saanud Nurmekunde oli neist üks esimesi ja edukamaid. Jõuti majanduslikult heale tasemele, edendati rahvuslikku kultuuri ja haridust. Tsaaririigi venestamispoliiti-

ka põhjustas asunikke väljarändu Kanadasse, USAsse jm. 1930. aastatel said nurmekundelased rängalt tunda nõukogude repressioone, sundkollektiviseerimist ja kulakute vaenamist. Eesti koolid, ajalehed ja kultuuriasutused suleti. Alles pärast sõda said soovijad Eestisse elama asuda, varasemat opteerumist takistati. Praegu on Nurmekundest pärit eestlasi laiali mitmel pool üle ilma.

Raamatus esitab autor põhjalikke andmeid nii Eestist väljarände põhjuste, asunduse elu-olu, toimunud repressioonide jm kohta, hulgaliselt on ka mälestusi. Tähelepanelik lugeja saab tõmmata paralleele kodu-Eesti eluga.

VILJAR ANSKO

17. V 1948 – 20. XII 2016

Meie hulgast lahkus Viljar Ansko (17.V 1948 – 20.XII 2016), mees, kelle ellu mahtus nii palju ja nii erinevaid töid ja toimetamisi, et see tundub peaaegu uskumatuna. Langetan pea austuses ja lugupidamises. Kuna mul polnud võimalust Viljar Anskot isiklikult tunda, püüan järelehüüdesse noppida tema enda väljaõeldut ja kirjapandut, lisaks ka ametlikke andmeid.

Ta on öelnud: *“Minu eluloo-teema on ääretult laialivalguv. Ega see meeldi mulle endalegi, kui nii läheb. Ma ei ole töö suhtes kargleja tüüp olnud. Olen teinud ühte tööd, kuni sein on ette tulnud. Töö kõrvalt on olnud õppimine ja õppimise kõrvalt tööd on olnud ajutised. Muidu olen töötanud ainult kaevanduses, energetikuna ja arstina”*.

Põlevkivikaevanduses asus ta tööle viieteistkümnenda aastastena. 1970-1993 õppis vaheaegade Tartu Riiklikus Ülikoolis psühholoogiati, vahepeal, 1985. aastal, lõpetas arstiteaduskonna. Suure osa oma elust töötaski Ansko arstina – psühhiaatrina Taageperas, kiirabi arstina Tallinnas, terapeutina, vaestearstina ravikindlustuseta inimeste keskkuses ja lõpuks Padisel perearstina. Aastataguses intervjuus avaldas ta arvamust arsti elukutse kohta: *“Olen kogu elu olnud idealist ja mõtlesin, et see on ainus ala, kus saab konkreetselt inimesi aidata. Ega siin elus enne midagi paremaks hakka minema, kui hakavad domineerima inimesed, kes annavad. Krabajate asemel, võtjate asemel. Selle poole peaks vähemalt püüdlema!”*

Oma kutsumuste hargnevail radadel saatis Viljar Ansko palju korda ja palvis ka tunnustust teenetemärkide ja muude austusavalduste näol.

Ta oli kirklik bibliofiil, aga ka ise luuletaja. Asutas kirjastusühistu Anamnesia, kus koostas, toimetas ja andis välja üle 30 raamatu. Tema loomingust jäi meile neli luulekogu: *“Tuulelembest, luuletõmbest”* (1995), *“Meeletuse meelas maitse”* (1998), *“Aateaabit-*

satõed” (2000), ja luulevalimik *„Kahe vahel”* (2008), aga ta pani kirja ka Tallinna kiirabi ajaloo.

Esimesel ülikooliaastal tuli ilmsiks Viljar Ansko karikaturistianne. Hoolimata pikemast vaheajast küündib näituste arv, millel ta osales, 40 ligi, lisaks neile veel 18 isikunäitust. Tema karikatuurid on jõudnud kaugele - Gabrovo naljamuuseumissegi. Suur töö Eesti karikatuuri ajaloo koostamisel jäi nüüd pooleli.

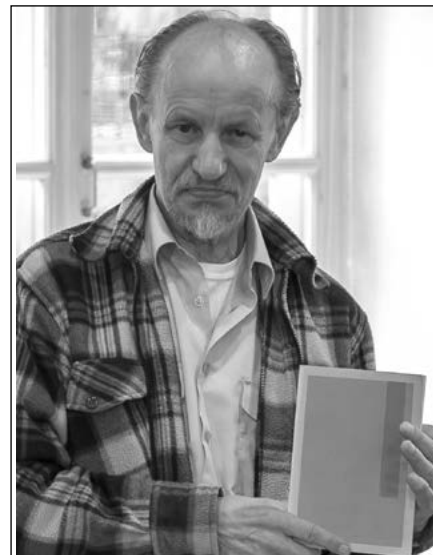
Viljar Ansko loodud on üks mõjusama kujundusega mälestusmärke küüditamistele - 1999 Risti raudteejaama juurde paigaldatud *“Raudteerööpad mäletavad...”*.

“Memento Teatajas” tahakski peatuda just sellel osal Viljar Ansko elutööst, mille eest kuulub talle meie, mentolaste eriline tänu.

1990. aasta jaanuarist kuni 1996. aasta lõpuni, mil lehe ilmumine rahnapappuse tõttu katkes, oli ta infolehe *“Memento”* toimetaja. Tema toimetamisel ilmus 81 *“Memento”* numbrit, see oli tugevast missioonitundest tehtud suur töö.

1996. aasta pöördumises lugejate poole olid aga tõsised noodid: *“Jätkame, sest oleme Eesti järjest kollasemaks, roosamaks või kirjumaks muutumas ajakirjanduspildis jäänud ainukeseks sini-must-valgeks väljaandeks... Isamaalise rahvusaate devalveerimine ja küüniline ignoreerimine käib kõrvu rahvusvahelise rahakeelse vabaturuühiskonna paljude pahede pealetungiga pea kõigil infokanalitel. Usun, et kunagi õigustaselt represseritud on lunastanud oma tollaste kannatuste läbi õiguse avaldada ja kaitsta oma seisukohti oma häälekandja veergudel. Ajaleht on vajalik ka saatusekaaslaste mälestuste ja loomingu kogujana ning jäädvustajana.”*

Igas lehenumbris olnud rubriigis *“Laagriluule veerud”* tõi Viljar Ansko trükisõnasse seni peidus olnud osa Eesti luulest, mille kohta ta ise on öelnud: *“Kas kujutate ette, kui unikaalne asi on tegelikult see vangilaagrite luule? See on liink Eesti kultuuriloos ja luule üks ehedamaid osi üldse. Olen ligi sada luuletajat välja otsi-*

nud, Memento lehes tutvustanud. Need kaheksa raamatut, mis on saanud „Memento luuleraamatu sarjas” välja tulla, on, ma ütleksin, Eesti kultuuri üks ehedamaid asju.”

Järelehüüde lõpetan Viljar Ansko oma luuletusega – see on laagriluulele pühendatud *“Küsimärgiga päevade laulud”*.

*Küsimärgiga päevade laulud
kulunud koltunud lehtede peal –
jõuavad meieni värsside kaudu
sõnumid nendelt, kes olid s e a l.
Okastraadiga põimitud Siber
igale laulule alltekstiks siin:
saastatud aastate kogemus kibe,
läbi elatud vaevad ja piin...
Kuhu? Mispärast? Kuis olla?
Kui kaua?*

*vastust ei ole – on küsimus vaid...
Küsijad ise on ammugi hauas,
nende looming meil pärandiks sai.
Hoiatuseks need laulud meil olgu –
seisku kui testament silmade ees,
tulevikus et enam ei korduks
see, millest räägivad
värsiread need.*

1991

Mälestus anderikkast aatemehest Viljar Anskost jääb kestma. Tema töö jääb meiega.

Rein Purje

REIN KIVIMÄE

1. I 1937 – 21. IV 2017

Meie hulgas lahkus Rein Kivimäe, kes oli pikki aastaid Eesti Memento Liidu juhatuse lugupeetud liige ja Narva Memento teenekas juht. Ta oli ka eestluse vedaja Narvas ja aktiivne kaitseliitlane. Meenu-tagem Rein Kivimäed teokana, nagu ta oli oma kaasmementolaste keskel, siin on ta fotol paremalt kolmas.

Mementolased pälvisid tunnustuse

Memento üks ülesannetest on koguda ja säilitada dokumenteeritud mälestust okupatsiooniaegsetest repressioonidest, edasi kanda elavat mälu. Selle ülesande raamesse kuuluvad nii mälestuskogunemisteks paikade loomine kui repressioonide läbi kannatanute meenutuste trükki toimetamine.

Iseseisvuspäeva eel tunnustas Eesti riik teenetemärgiga memento-lasi – 23. veebruaril andis Eesti Vabariigi President Kersti Kaljulaid Valgetähe V klassi teenetemärgi ajaloo talletamise eest Tiiu Teesalule, Ülo Roosile ja Rein Purjele.

Olgem rõõmsad sellise tähelepanu üle ja leidkem sellest innustust edasiseks!

President Kersti Kaljulaid ja Tiiu Teesalu.

Memento ühendused õnnitlevad!

Alutaguse

90
Kalju Nurk
Viktor Roosipuu
Väino Tiimus
85
Milvi Roosipuu
Kaie Metsküll
80
Maie Stepanova
75
Tiiu Virolainen
60
Lembit Prits

Harjumaa

90
Ruth Kukner
85
Ella Merioja
Ellen Nigul
80
Lemmi Lambing
Luule Olema
Tiia Väärtnõu
75
Helve Aasma
Hillar Pärna
60
Henrik Tammiste
Erika Thalfeldt

Jõgevamaa

95
Aino Paluoja
85
Voldemar Juhkam
Lia Vadi
80
Maie Laurberg
Helme Serka
75
Juta Pajo
70
Tiiu Karu

65

Anneli Musta
Juhan Saarik

60

Dina Kaljuvee
Lenvart Rätsep
Laine Valdma

55

Olev Saarela

Läänemaa

95
Vaige Uustalu
85
Hilja Kuusepuu
80
Anne Smeleva
75
Martin Alp
60
Arnold Aljaste
Urve Aljaste

Pärnumaa

85
Aino Taro
80
Ilme Aomere
Elva Holm
Vaike Tammel
75
Leili Merimetsa
Liidia Vassiljeva

Rakvere

95
August Kondoja
90
Lia Dagmar Gross
85
Koidu Bergman
Helgi Kreek
Aksel Truupõld
Silvia Vaarmets

80

Vello Kitt
Elvi Rivimets

70

Hille Allik
Toivo Arnover
Elvi Pähkel
Malle Vilu

65

Peeter Lauri
Anna Linkonen
55
Toomas Mass

Tallinn

95
Ellen Ervin
90
Dagmar Alla
Evi Raadiko
Linda Ülemaantee
85
Ingrid-Maret Junissov
Leili Kristian
Saima Kruuser
Riina Leevald
Maret Schultz
Heino Tammeaid
80
Mai-Liis Adams
Viiv Nigul
Ilme Savimaa
75
Tiit Joost
Erika-Alide-Marlise
Nuttunen
Andu Onno
Ilma Pirk
70
Elle Jõeäär
Viktor Laurmaa
Ille Paemets
60
Merike Bass

Maire Joost
Ene Jõeveer

Tartu

95
Elga Anderso
Heino Noor
90
Helje Arrak
Inga Masing
Maria Schmidt
85
Elvi Bluum
Eerik Lilienthal
Eino Lupp
Vello Viljaste
80
Aldur Andre
Toomas Haava
Hando Kruuv
Laine Maran
Helga Nool
Veljo Tirmaste
75
Olav Madsen
Jaan Padjus
70
Eha Kaljuvee
Nikolai Prits
65
Mari Merioja
Valter Tootmaa
Mae Uri
60
Lembit Reinumägi

Valgamaa

85
Ester Hani
Aime Nirk
Hilja Parts
80
Maimo Rosenberg
Helga Rõõmus

Valve Beljajeva
Tiina Horn
Milvi Metsniit
70
Tiiu Teesalu
65
Marilaine Kannel

Viljandimaa

95
Vilma Maling
90
Marta Kütt
85
Reimo Mia
80
Helle Helbre
Vambola Johanson
Ants Kuldkepp
Juta Kurg
Milvi Laisaar
Jaan Roosi
Valve Savitcki
Tiiu Taar
Heivi Teras
Maarja Tuul
75
Veronika Ariva
Ene Juurik
Viive Kivilaan
Maie Madi
70
Ando Eensalu
65
Silvia Meister
60
Mati Koovit
Mari Säask
Arvi Tuul

Saaremaal meenutati küüditamise kadalippu

On möödunud 68 aastat päevist, kui 1055 saarte elaniku pidid sunniviisiliselt kodust lahkuma ning suunduma tundmatule teekonnale. Suur katsumus Siberis on jätnud kustutamatud mälestused neile, kes pidid selle kadalipu üle elama ja aja möödudes leidsid tagasi saabununa oma kodukandis hoopis teise elukorralduse. Need tunded ja elamused on jäänud tänapäevani inimeste südamesse ja nende sündmuste mälestuse taas avamiseks kogunetakse kurbadel tähtpäevadel mälestusmärkide juurde meenutama.

Nii oli see ka 25. märtsi öhtul, kui koguneti Kuressaare vabadussamba jalamile, et süüdata küünlad neile, kes pidid jääma Siberi mulda või on hiljem meie hulgast lahkunud.

Pühapäeval, 26. märtsil tuli rahvas Kuressaare Laurentiuse kirikusse, kus toimus märtsiküüditamise aastapäevale pühendatud jumalateenistus. Seejärel sõideti Kudjape kalmistule, kus asub mälestusmärk represseeritutele. Mälestusmärgi juures meenutati mälestusi kaugetest aegadest ning mälestati meie hulgast lahkunuid.

Lisaks Memento liikmetele võtsid sõna Saare maavanema asetäitja Jaan Leivategija, Kuressaare abilinnapea Märt Mäeker, Kaitseliidu Saaremaa maleva esindaja Jean Täer ning kohal viibinud riigikogu liikmed, saarlased Urve Tiidus ja Kalle Laanet.

Kudjape kalmistult lahkudes sõideti Roomassaare sadamasse mälestuskivi juurde, kus 01. juulil 1941. aastal saadeti Siberi-teele üle 670 inimese. Mälestati, asetati lillekimp, süüdati küünlad.

Hiljem istuti koos ja vesteldi aktuaalsetel teemadel.

*Rein Väli
Saare Maakonna Memento ühenduse
juhatuse liige*

Rein Väli Roomassaare sadamas mälestuskimpu asetamas.

Mälestushetked Kudjape kalmistul.

Fotod Jaan Männik

Meenutuste tund Viljandis

25. märtsil kell 14 kogunes Memento Viljandi ühenduse pere represseeritute mälestuskivi juures traditsiooniks kujunenud meenutuste tunniks. Aulvalves olid kodutütred ja noorkotkad.

Päevakohane mõtisklus tuli Viljandi Jaani koguduse õpetajalt Marko Tiituselt, Siberi-aastaid meenutas lapsena küüditatud Viive Kivilaan. Kivi jalamile asetasiid pärjad Kaitseliidu Sakala maleva pealik major Ahto Alas, Viljandi maavanem Erich Palm, Viljandi linnavalitsuse poolt volikogu esimees Tiit Jürmann ning Memento Viljandi ühenduse ja represseeritute klubi esindajad.

Sama päeva õhtul kell 19 valmistasiid toreda üllatuse Viljandi linna Noorte Volikogu liikmed, kes süütasiid ise ja kutsusiid ka kaaslinlasi üles süütama küünlaid Viljandi lauluväljakul. Süüdati ligi paarsada küünalt, selle ürituse eestvedajateks olid Noorte Volikogu spiiker Mait Allas, asespiiker Saskia Juržov ja liige Eeva Vitsut ning neil olid abiks palju vabatahtlikud.

Loodetavasti kujuneb sellest tore traditsioon, nagu seda on Tulipisara eestvedamisel läbi viidavad samalaadsed ettevõtmised Tallinnas ja Tartus.

25. märtsil 1949. aastal viidi Viljandist ja Viljandimaalt Siberi avarustesse 2497 inimest.

*Ene Juurik
Memento Viljandi Ühendus*

